

H. Grotius, *Opera theologica*, I, *Defensio fidei catholicae de satisfactione Christi adversus Faustum Socinum Senensem*, oorspronkelijke uitgave Leiden 1617, met inleiding en noten bewerkt door E. Rabbie en in het Engels vertaald door H. Mulder ('s-Gravenhage-Assen: Grotius Instituut van de Koninklijke Academie van kunsten en wetenschappen-Van Gorcum, 1990, xvi + 559 blz., f249,-, ISBN 90 232 2553 8).

In de strijd tussen remonstranten en contra-remonstranten, in het begin van onze Gouden Eeuw, speelden ook de theologische opvattingen van Faustus Socinus (1539-1604) een rol. Diens boek *De Iesu Christo servatore* van 1594 werd daarbij de inzet van een heftige theologenpolemie. Socinus had een theorie over Christus' verzoeningsdood gelanceerd die sterk afweek van de traditionele theologie als verwoord door Anselmus en Calvijn. Volgens Socinus heeft God de zonden van de mensheid vergeven zonder verzoening te eisen en Christus' lijden en dood hebben dan ook alleen betekenis voor de mens die daardoor tot geloof en hoop op de verrijzenis mag komen. Met zijn weerlegging had Grotius een meervoudige bedoeling. Hij wilde ermee laten zien dat hij ook als theoloog recht van spreken had. Tevens wilde hij aantonen dat hij over Christus' verzoeningsdood hetzelfde dacht als zijn contraremonstrantse tegenstanders en dat de remonstranten ten onrechte van socinianisme werden beschuldigd. In zijn weerlegging toonde Grotius zich niet alleen een bekwaam jurist en filoloog, maar ook een kundig bijbelegeet en theoloog. Wel had hij veel hulp van zijn vriend Gerardus Joannes Vossius, regent van de Leidse predikantenopleiding, die veel teksten aandroeg, het voorwoord schreef, zorgde dat het boek gedrukt werd en het in 1618 in een apart geschrift tegen aanvallen van contraremonstrantse zijde verdedigde.

De *Defensio* is nu opnieuw, als deel I van een nieuwe reeks *Opera theologica* van Grotius, door Edwin Rabbie tekstkritisch uitgegeven en door Hotze Mulder in het Engels vertaald, onder auspiciën van het Grotius-Instituut. Anders dan bij de *Briefwisseling* en de *Dichtwerken* (tot 1988), zijn nu inleiding, commentaar en vertaling in het Engels geredigeerd. In een uitvoerige inleiding wordt de ontstaansgeschiedenis van het boek uiteengezet, wordt aandacht besteed aan de receptie, worden de door Grotius gebruikte bronnen getraceerd en geeft de uitgever een analyse van het werk (1-82). Dan volgt op de linkerbladzijden de Latijnse tekst, met nderaan kritisch apparaat en verwijzingen, en daar tegenover op de rechterpagina's de Engelse vertaling (83-331). In een uitgebreid commentaar wordt de tekst nog eens helemaal doorgenomen (333-452). Er zijn drie appendices: de inhoudsopgave van Socinus' boek, 86 fragmenten van brieven die op het boek betrekking hebben en aantekeningen die Vossius in de marge van zijn exemplaar heeft geschreven (453-506). Een literatuuropgave en enkele indices sluiten het werk af (507-559).

Grotius' *Defensio* omvat een voorwoord, van Vossius, een tiental hoofdstukken en een lijst *Testimonia Veterum*. Het eerste hoofdstuk geeft de *status quaestionis*, geheel in neo-aristotelische stijl, en een uiteenzetting van de traditionele verzoeningsleer op basis van bijbelteksten. In de volgende capita gaat de auteur dan vooral als jurist te werk. Hij probeert met vooral juridische argumenten aan te tonen, dat de zonde een intrinsiek kwaad is en dus om vergelding vraagt, maar dat God de dood van Christus daartoe voldoende acht en de zondige mensheid vervolgens dispensatie van de strafwet schenkt. Christus onderging de voor de mensen bedoelde straf en God had verschillende redenen om dat te aanvaarden. Ook de bijbel laat zien, dat Christus' lijden en dood de vereiste voldoening hebben gegeven. In de laatste vier hoofdstukken argumenteert Grotius voornamelijk als exegeet en theoloog en probeert hij aan te tonen dat Socinus een aantal bijbelteksten verkeerd interpreteerde en zo tot zijn afwijkende mening kwam. Alles bijeen een moedige poging om vanuit nieuwe invalshoeken de traditionele verzoeningsleer te verdedigen.

Was het ook een echt geslaagde poging? Ik denk dat we de conclusie van de uitgever van Grotius' werk kunnen onderschrijven: 'Although most readers will agree with the present consensus of scholars that the work is a failure, because it does not prove what it purports to prove, they will still admire the book: it takes a scholar of Grotius' stature to fail at such a high level' (2).

De Latijnse tekst die nu voor ons ligt, is die van de tweede editie, Leiden 1617 (in feite 1618). Het kritische apparaat geeft de afwijkingen daarvan met de eerste editie, Leiden, 1617, en met de uitgave in de *Omnia opera theologica* (Amsterdam, 1679). De tekst is ingedeeld in korte, genummerde alinea's, wat het lezen aanzienlijk vergemakkelijkt. Spelling en interpunctie zijn gemoderniseerd conform de nu doorgaans gevolgde regels. Onderaan de pagina's zijn ook de korte verwijzingen naar de vindplaatsen van citaten, al of niet expliciet, en die naar besproken passages in Socinus' boek opgenomen. Voorde Engelse vertaling is die van Frank Hugh Foster van 1879 als uitgangspunt genomen. Er is bewust gekozen voor het gebruik van een aantal nu archaische Engelse woorden, die beter aansluiten bij Grotius' juristen-Latijn. Anders dan in de tekst, worden de Griekse citaten in de vertaling in ons alfabet geschreven. De vertaling volgt de Latijnse tekst zo getrouw mogelijk qua indeling en interpunctie. In het uitgebreide commentaar worden allerlei zaken aan de orde gesteld die de tekst kunnen verduidelijken. Daar worden ook de besproken passages uit het werk van Socinus en anderen gegeven, zij het zonder vertaling, evenals citaten van auteurs die later commentaar leverden op de *Defensio* en verhelderende teksten uit ander werk van Grotius.

Alle lof voor degenen die deze uitgave hebben gerealiseerd. Van de inleiding is veel werk gemaakt en die staat zo vol nuttige informatie, dat men door de bomen het zicht op het bos wel eens dreigt te verliezen. De Latijnse tekst is met veel zorg samengesteld, evenals de prettig leesbare Engelse vertaling. Kritisch apparaat, voetnoten en commentaar geven de juiste informatie, al is het wel eens lastig dat er gewerkt wordt met veel afkortingen die men alleen kan thuisbrengen na een zoektocht in verschillende lijsten en indices. Ook dient gezegd te worden, dat het boek bijzonder fraai is uitgevoerd. Kortom, een modeeditie, die verlangend doet uitzien naar het beloofde tweede deel van de nieuwe reeks van Grotius' *Opera theologica*, de *Ordinum pietas* van 1613, dat we over enkele jaren tegemoet mogen zien. Over een mogelijk vervolg van de reeks is nog geen beslissing genomen, maar het is wel te wensen dat ook de andere theologische werken van het Delfts Orakel in de toekomst op eenzelfde verzorgde wijze uitgegeven gaan worden.

C. S. M. Rademaker ss. cc.

A. M. J. A. Berkvens, *Plakkatenlijst Overkwartier 1665-1794, I, Spaans Gelre. Instellingen, territorium, wetgeving (1580-) 1665-1702* (Dissertatie Nijmegen 1990, Rechtshistorische reeks van het Gerard Noodt instituut, XIX, Werken van de Stichting tot uitgaaf der bronnen van het oud-vaderlandse recht; Nijmegen: Gerard Noodt instituut, 1990, xxxviii + 527 blz., ISBN 90 71478 114).

Ondanks het bestaan van contemporaine plakkaatboeken is onze kennis van de wetgeving uit het precodificatie-tijdperk nog maar incompleet. Met name de Vereniging/Stichting OVR heeft zich grote verdiensten verworven door de systematische, wetenschappelijke editie van moeilijk of niet toegankelijke wetgevingsteksten. Soms dwingt de omvang van het materiaal tot registervorm (zoals in het geval van Groningen, Drenthe, Overijssel en Gelderland). Berkvens heeft een Spaans gebied uitgekozen dat pas in de negentiende eeuw definitief bij Nederland kwam. Deze uitgave heeft nog meer bijzonderheden. Ten eerste zijn de regesten over het